

UDK 929 Heraklije(495)1
930(497.5=811.14)“6“
Primljeno: 20. 6. 2012.
Prihvaćeno: 29. 10. 2012.
Pregledni rad

Bizantski car Heraklije I. u hrvatskoj historiografiji*

Zorana Antunović
Ispod Sv. Lovre 2d
21000 Split
Republika Hrvatska
E-adresa: zoranaantunovic@yahoo.com

Hrvoje Gračanin
Odsjek za povijest Filozofskof fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
E-adresa: hrvoje.gracanin@gmail.com

U hrvatskoj historiografiji bizantskome caru Herakliju I. pripalo je istaknuto mjesto u rekonstrukciji najranije hrvatske prošlosti. Do danas je metanarativ o dolasku Hrvata i hrvatskom naseljavanju u Dalmaciji upravo za vladavine ovoga cara postao gotovo općeprihvaćena činjenica, tek rijetko relativizirana ili osporavana. Bez namjere da se potanje ulazi u raščlambu teza iznesenih s tim u vezi odnosno da se pretresa ionako oskudan dokazni materijal koji se koristi da bi se dokučile okolnosti, odredili tijekovi i utvrdio kronološki slijed pojave novih etnopolitičkih entiteta na istočnojadranskoj obali i u njezinu neposrednom zaleđu nakon dezintegracije rimske vlasti, pozornost se radije usmjerava na pitanje na koji su način hrvatski istraživači tretirali navodnu Heraklijevu ulogu u tim događajima i koje je istraživačke diskurse moguće detektirati. Ispituje se i koliko su pozornost Heraklije i njegova vladavina pobudili u hrvatskoj historiografiji, kakve su ocjene njegove osobe i djelovanja iznesene i u kojoj mjeri one korespondiraju s istovremenim kretanjima u svjetskoj historiografiji. Pritom nije poglavita namjera bila baviti se analizom narativa Konstantina Porfirogeneta, koji je u središtu pozornosti hrvatske historiografije u zadnje vrijeme, nego je pozornost upravljena na osobu cara Heraklija. U razmatranje su uzeti odabrani radovi prvenstveno

* Članak je proizašao iz diplomskog rada naslovljena *Bizantski car Heraklije I. u povijesti i povijesnoj znanosti*, koji je studentica Zorana Antunović izradila pod mentorstvom dr. sc. Hrvoja Gračanina i obranila na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 14. srpnja 2010. godine.

monografskoga karaktera koje je hrvatska historiografija producirala u više od stotinu godina, pri čemu dosljedno treba ima na umu da su nastajali u različitim vremenima i na različitim stupnju razvitka povijesne znanosti.

Cljučne riječi: Heraklije, Bizant, doseljavanje Hrvata, 7. stoljeće, hrvatska historiografija, metanarativi

Uvod

Bizantski car Heraklije I.¹ (610.-641.) odavno je u hrvatskome povjesništvu izraštavao u stožeran lik najranije hrvatske povijesti bez obzira na to pripisuje li mu se presudno djelovanje u doseobi Hrvata u postrimsku Dalmaciju, umanjuje li se careva uloga tako da se samo u srži nastoji očuvati njezina povijesnost, odbacuje li se iz različitih razloga svako carevo dioništvo u tim zbivanjima kao neosnovano ili mu se pridjeljuje simbolično značenje. S druge strane, krajnje su rijetki bili pokušaji u hrvatskoj historiografiji da se cjelovito sagleda Heraklijeva vladavina i ocijeni njegova osoba, što je nesumnjivo posljedica i općenitoga manjka pregleda bizantske povijesti iz pera hrvatskih autora. Tek nekolicina hrvatskih povjesničara nešto je više rekla o ovome caru i njegovu vladavinu stavila u širi kontekst (Natko Nodilo, Ferdo Šišić, Miroslav Brandt, Ivo Goldstein), dok su se ostali usredotočili samo na raščlanjivanje navodne Heraklijeve uloge u doseobi i pokrštanju Hrvata.

U svjetskoj historiografiji Heraklije je razmjerno rano pronašao životopisce. Prvi se njime opsežnije pozabavio francuski geograf i povjesničar Ludovic Drapeyron (1839.-1901.) u knjizi *L'Empereur Héraclius et l'empire byzantin au VII siècle* objavljenoj 1869. u Parizu.² Jednako kao i djelo grčkoga povjesničara Tryphona E. Evangelidesa (1863.-1941.) *Herákleios ho autokratōr tou Vyzantiou (575-641 m. Khr.) kai he kata ton Z' m. Khr. aiōn katástasis tou Vyzantiakou krátous* tiskano 1903. u Odesi, Drapeyronova je biografija uvelike zastarjela. Isto vrijedi i za monografiju talijanskoga povjesničara Angela Pernicea *L'imperatore Eraclio, saggio di storia bizantina* (Firenca, 1905.). Ništa bolje nije ni s opsežnim poglavljima posvećenima Herakliju u povijesnim pregledima Juliana A. Kulakovskoga (1855.-1919.) *Istorija Vizantii I-III* (Kijev, 1910.-1915.)³ i Andreasa N. Stratosa (1905.-1981.) *Tó*

¹ Dometak rednoga broja uobičajen je stoga što se Konstantin Heraklije, poznatiji pod hipokoristikom Heraklona, najstariji preživjeli Heraklijev sin s drugom njegovom suprugom Martinom, uzima kao Heraklije II. Usp. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ur. Aleksandar P. Každan. Oxford - New York: Oxford University Press, 1991., sv. II, 918, s. v. *Heraklonas*; John Robert Martindale, *The Prosopography of the Later Roman Empire III, A.D. 527-641*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992., 587-588, s. v. *Heraclonas*.

² Knjiga je dostupna za pregled na internetskom portalu američke digitalne knjižnice Internet Archive, URL: <http://archive.org/details/lempereurhracli00drapgoog> (posjet 13. 4. 2012.).

³ Poglavlja posvećena Herakliju i njegovu dobu nalaze se u trećemu svesku Kulakovskijeve povijesnice, str. 19-160.

Vyzántion stón Z' aiōna I-III (Atena, 1965.-1969.)⁴, za koje se naglašava da su prožeti činjeničnim i interpretativnim pogreškama.⁵ Tek su nedavno Heraklije i njegova vladavina dobili prikladnu znanstvenu pozornost monografskoga karaktera. Tako su njegovome vremenu posvećena dva zbornika radova: *The Reign of Heraclius (610-641): Crisis and Confrontation* (Leuven - Pariz - Dudley, MA, 2002.) s trinaest priloga i *Eraclio 610-641* (Venecija, 2008.)⁶ s pet priloga. Najcjelovitiji pristup ostvaren je u prvoj pravoj znanstvenoj Heraklijevoj biografiji *Heraclius, Emperor of Byzantium*, djelu američkoga bizantologa Waltera E. Kaegija (Cambridge, 2003.), bez obzira na određena ograničenja i manjkavosti.⁷

Moderni istraživači slažu se da je Heraklijeva vladavina svojevrsna prijelomnica u bizantskoj povijesti premda je stara postavka Georgija Ostrogorskoga o tomu da je Heraklijevo carevanje bilo prekretnica u daljnjemu razvoju Bizanta daleko-sežno razgrađena i obesnažena.⁸ Daleko od toga da se u caru vidi inovator koji je smišljeno stvarao novo državno tkivo i hotimice polagao temelje novoga sustava te veliki društveni i gospodarski preustrojitelja, no danas ga promatramo kao istaknutoga vladara i odličnoga vojskovođu posvećenoga očuvanju Carstva na temeljima kasnorimske tradicije te kao vještoga i odlučnoga vođu koji se ustrajno nosio s izazovima svoga doba.⁹ Historiografska ocjena njegova lika doživjela je preobrazbu tijekom vremena, a ovisila je poglavito o gledištu i polazišnim osnovama pojedinih historiografa. Još potkraj 18. stoljeća glasoviti engleski povjesničar Edward Gibbon (1737.-1794.) u svojoj monumentalnoj povjesnici *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* nije osobito pohvalno prikazao carevu osobu ocijenivši Heraklija jednim od najizuzetnijih, ali i najnedosljednijih

⁴ Engleski prijevod: *Byzantium in the Seventh Century* I-II. Amsterdam: Hakkert, 1968.-1972.

⁵ Usp. Wolfram Brandes, „Heraclius between Restoration and Reform. Some Remarks on recent research“, u Gerrit J. Reinink i Bernard H. Stolte (ur.), *The Reign of Heraclius (610-641): Crisis and Confrontation*. Leuven - Pariz - Dudley, MA: Peeters, 2002., 19-20, bilj. 20; Walter E. Kaegi, *Heraclius, Emperor of Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007., 2.

⁶ U pitanju su radovi objavljeni u internetskoj periodičkoj publikaciji Porphyra (godište V, broj 12, prosinac 2008.) koju uređuje Associazione Culturale Bisanzio sa sjedištem u Veneciji. Predmetni broj Porphyre dostupan je na: http://www.porphyra.it/?page_id=2 ili izravno na: <http://www.porphyra.it/Porphyra12.pdf> (posjet 13. 4. 2012.).

⁷ Knjiga je 2004. doživjela pretisak, a 2007. tiskana je u mekome uvezu. Za ocjenu usporedi: Michael Whitby, u *The American Historical Review* 109 (2004.): 584-585; Clive Foss, u *The International History Review* 27 (2005.): 110-113; Mark Whittow, u *Speculum* 81 (2006.): 213-214; Geoffrey Greatrex, u *The Medieval Review* 04.01.28, URL: <https://scholarworks.iu.edu/dspace/bitstream/handle/2022/5717/04.01.28.html?sequence=1> (posjet 13. 4. 2012.); Vadim B. Pozorov, u *Bryn Mawr Classical Review* 2004.03.08, URL: <http://bmcr.brynmawr.edu/2004/2004-03-08.html#t2> (posjet 13. 4. 2012.); Mischa Meier, u *Sehepunkte* 4, br. 9 (2004.), URL: <http://www.sehepunkte.de/2004/09/5503.html> (posjet 13. 4. 2012.). Kao nedostatak se, između ostaloga, ističe to što Kaegi jedva da ima što reći o europskim pokrajinama Carstva u Heraklijevo doba.

⁸ Kaegi, *Heraclius*, 10-11; uz John Haldon, „The Reign of Heraclius. A Context for Change?“, u Reinink i Stolte (ur.), *The Reign of Heraclius*, 1, 16. Vidi i Brandes, „Heraclius between Restoration and Reform“, 32-33.

⁹ Haldon, „The Reign of Heraclius“, 16; Kaegi, *Heraclius*, 17-18.

povijesnih likova okrivivši ga da se u prvim i posljednjim godinama vladavine doimao robom lijenosti, užitka i praznovjerja, nemarnim i nemoćnim promatračem javnih nedaća te zaključivši da je bio obdaren više osobnom hrabrošću nego političkom odlučnošću.¹⁰ Jednako oprečnim karakterom oslikao ga je i Ludovic Drapeyron ustvrdivši da je bio čudnovat čovjek čudesnih, ali neravnomjerno razvijenih sposobnosti, većega senzibiliteta nego inteligencije i veće inteligencije nego volje, ovisan u potpunosti o vanjskom prividu.¹¹ Gotovo stoljeće kasnije Paul Lemerle zaključio je da je car bio neuspješan, da je zakazao u naporu da obnovi Carstvo i očuva njegovu cjelovitost, da je prije bio podređeni akter u događajima koji su se odvijali oko njega nego čovjek koji je dominirao svojom epohom.¹² Povoljnu ocjenu Heraklija među prvima je iznio Ernst Stein proglašivši ga odvažnim vojskovođom i još odvažnijim socijalnim reformatorom, čija je vladavina oblikovala temelje bizantske države za sljedećih petsto godina.¹³ Ovu je potku preuzeo i dodatno razradio Georgije Ostrogorski prometnuvši Heraklija u jednoga od najvećih vladara u bizantskoj povijesti, zaslužnoga za temeljitu društvenu, političku i kulturnu obnovu Carstva.¹⁴ Napokon, premda je prosudba tekuće historiografije o Heraklijevoj osobi i ulozi s obzirom na proširene spoznaje mnogo uravnoteženija, istraživačima je bilo teško oteti se gotovo romantiziranoj predodžbi o vrlo djelatnome pojedincu koji se potkraj svoga vijeka suočio s propašću svega onoga za što se toliko borio morajući okusiti gorčinu sramotnih poraza poslije slatvodobitnih pobjeda. Vidljivo je to kod Johna Haldona koji bilježi da su Heraklijeve posljednje godine donijele tužan kraj inače blistavoj vladavini.¹⁵ Takav pogled još snažnije izvire iz komentara Wolframa Brandesa da je tek nekolicina rimskih careva u svome životu iskusila takve vrhunce i ponore poput Heraklija, trijumfalne pobjede i nedostojne poraze, silne uspjehe i razorne neuspjehe.¹⁶ Na istome tragu, iako suzdržanije, prosuđuje i posljednji carev biograf Walter E. Kaegi ističući da su se u Heraklijevu životu miješale pobjeda, zebnja i opetovani srazovi, a da je on sâm bio čovjek s manama, čiji su život i postignuća također bili manjkavi, no da unatoč pogrešivosti i mnogim krizama nikada nije odustao od borbe.¹⁷

¹⁰ Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Sv. 8. Priredio John Bagnall Bury. New York: Fred de Fau and Co., 1906., 97-98.

¹¹ Drapeyron, *L'Empereur Héraclius et l'empire byzantin au VII siècle*, Pariz: Ernst Thorin, 1869., 28-29.

¹² Paul Lemerle, „Quelques remarques sur le règne d'Héraclius”, *Studi medievali* 3a ser., 1 (1960): 355, 361.

¹³ Ernst Stein, „Heraclius“, u Peter Rohden i Georg Ostrogorsky (ur.), *Menschen die Geschichte machten*. Sv. 1. Beč: L. W. Seidel & Sohn, 1931., 257.

¹⁴ Georg Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*. 3. prerađeno izdanje. [Byzantinisches Handbuch I.2], München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1963., 77. Usp. i Georgije Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324-1453*. 2. dopunjeno izdanje. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2006., 55.

¹⁵ Haldon, *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995., 51.

¹⁶ Brandes, „Herakleios und das Ende der Antike im Osten. Triumphe und Niederlagen“, u Mischa Meier (ur.), *Sie schufen Europa. Historische Portraits von Konstantin bis Karl dem Großen*. München: Verlag CH Beck, 2007., 248.

¹⁷ Kaegi, *Heraclius*, 17-18.

Heraklijeva osoba i vladavina

Prvi koji je u hrvatskoj historiografiji posvetio pozornost Heraklijevoj osobi i vladavini, iako tek usputno, bio je Vjekoslav Klaić u *Povjesti Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*. Napomenuvši da je car zatekao Bizant u „najnevoljnijem stanju“ kada su mu u Europi „golemih jada“ zadavali Avari i Slaveni, a u Aziji mu „propašću prijetili“ Perzijanci koji su sklopili savez s Avarima, Klaić izdvaja epizodu o njegovoj namjeri da prijestolnicu premjesti iz Carigrada u Kartagu jer je smatrao „za izvjestno“ da se Carstvo „ne može više održati“. No, spremajući se provesti svoju odluku u djelo, naišao je na otpor carigradskoga puka koji „ustade listom“ predvođen patrijarhom Sergijem I. Saletjevši cara, zatražili su da prisegne kako „će ostati na svojem mjestu i braniti svoju prijestolnicu do zadnjega daha“. U tu svrhu „oduševljeno“ su prinosili zajedno sa svećenstvom žrtve ne bi li se država spasila pa je Heraklije ipak odlučio ostati u Carigradu i „s pomoću svoga naroda odolijevati svim neprijateljima“.¹⁸ Iako to ne kaže izriječno, razvidno je iz odabrane epizode da je Klaić Heraklija ponajprije doživio kao vladara sklonoga malodušju, koji se na borbu odlučio tek prisiljen na to čvrstim i odrješitim stavom prijestolničkoga stanovništva.

Suprotno tomu, Rudolf Horvat u *Povjesti Hrvatske* okarakterizirao je Heraklija kao junačkoga cara koji je „dosta uspješno“ ratovao protiv Perzijanaca.¹⁹ Mnogo dalje u carevoj pozitivnoj ocjeni i neusporedivo opsežnije u opisivanju okolnosti i obilježja njegove vladavine otišao je u trećemu svesku *Historije srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski* Natko Nodilo, čiji je prikaz Heraklijeva doba do danas ostao najpodrobniji i najopširniji u hrvatskoj historiografiji. Nodilo je događaje careva vremena obradio u drugome odsječku sveska koji je podijelio u četiri poglavlja naslovljena: „Gronulu Bizantiju spasava Heraklije“, „Arapi umanjuju istočno carstvo“, „Seoba Hrvata i Srba“ i „Što biva u Zapadu za Heraklijevo doba“ pozabavivši se i Heraklijevim privatnim životom i vjerskom politikom.²⁰ Ukupna je prosudba Heraklijeve osobe u Nodilovu viđenju vrlo povoljna. Istaknuvši njegovu tjelesnu skladnost i privlačnost, nabraja duševne kvalitete: bistru i pronicavu pamet, umijeće jasnoga izražavanja i gotovo pjesničku dušu. Carevu psihologizaciju nastavlja napomenama da je bio darovit čovjek, diplomat i izvanredan vojskovođa premda ponešto „naoštrene ćudi“.²¹ Tu osobinu, „naprasitu ćud“, naglašava na još jednome mjestu.²² Odbacivši tvrdnju da je Heraklije besposličario

¹⁸ Vjekoslav Klaić, *Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća*. Sv. 1. Zagreb: Knjižara Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch), 1899., 28.

¹⁹ Rudolf Horvat, *Povjest Hrvatske*. Petrinja: vlastita naklada, 1904., 24.

²⁰ Natko Nodilo, *Historija srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski*. Knjiga III. *Varvarstvo otima mah nad Bizantijom, do smrti cara Heraklija (566-641.)*. Zagreb: Izdanje i tisak Mile Maravića, 1905., 300-500.

²¹ Isto, 300-301.

²² Isto, 499. Nodilo spominje i epizodu o Heraklijevoj nakani da prijestolnicu premjesti iz Carigrada u Kartagu, no uzima ju kao ilustraciju sveopćega očajnog vojnopolitičkog stanja Bizanta zbog kojega

i predavao se užitku u prvim i završnim godinama carevanja, proglasio ju je „psihološkom zagonetkom“ i dometnuo da je careva „duša“ bila čvrsta i samosvjesna.²³ U angažiranom i uživljenom, počesto i romansiranom, pripovijedanju o bizantsko-perzijskom ratovanju i prilikama u ondašnjemu Bizantu Nodilo sastavlja metanarativ o presilnome Heraklijevu uspjehu unatoč golemim neprilikama i poteškoćama koje su navalile na Carstvo - „gotovo osušenu mumiju“ koja je bila „sa svih strana primlačena“.²⁴ I sâm ponesen, Nodilo ustvrđuje da je Heraklijev uspjeh „čudo“ za ono vrijeme, a da se i danas „donekad čudimo strategijskoj smionosti i daru“ toga vladara.²⁵ Sâm Heraklijev rat protiv Perzije naziva prvom križarskom vojnom u povijesti²⁶ pa čak i cara imenuje križarom, a s njime višekratno povezuje i pridjev „viteški“, čime dodatno osnažuje opću predodžbu o njemu kao predanom i nepokolebljivom bojovniku za pravednu, kršćansku stvar.²⁷ Dosljedan u Heraklijevoj heroizaciji, izravno ga označava junakom i hvali ga kao „izbavitelja i vraćaoča časnoga krsta“ i „stratega pameti prebistre“.²⁸ Nasuprot tome blistavom trijumfu Nodilo postavlja porazan svršetak careve vladavine. Nodilov opis poprima izrazitu literarnu kvalitetu s očiglednim ciljem da izazove sućut. Tako piše da „minuše bijeli dani Herakliju“ i „sva careva slava snijeg je na suncu arapskom“.²⁹ Pogoden bolešću „gronu u zdravlju“ pa „s porušenim životom“ nije u stanju osobno poći u boj.³⁰ Na to se nadovezala i „duševna tjeskoba“ i - dok se caru „para srce“ zbog „potamnjele slave“ i zbog „izgubljenih pokrajina i potištene imperije“ - naposljetku mu onako bolesnom, uzdrmanom „u tijelu i duši“ „popustiše živci“ te se, obuzet „crnom tugom“, zatvorio u palaču želeći izbjeći „ljudsku vrevu“ ne podnoseći pogled na „more s uzmiješanim valovljem“.³¹ Kao da sve to nije bilo dovoljno, skovana je i zavjera protiv njega u vlastitoj obitelji pa se u svojoj

je i sâm Heraklije već zdvajao i bilo mu „hladno na srcu“ (315). Suvremena historiografija sumnja u ozbiljnost ove epizode i u toj navodnoj Heraklijevoj namjeri vidi carevo smišljeno sredstvo da od raznih slojeva carigradskoga društva osigura veću odanost i financijsku potporu odnosno pustu želju koju bi Heraklije naglas izrazio bez stvarne nakane da je provede u djelo (Kaegi, *Heraclius*, 88-89).

²³ Isto, 302. Na drugome će mjestu reći da je „careva duša“ bila „osjetna i impulzivna“ (318). I Kaegi, *Heraclius*, 59 kaže da je prvih pet godina Heraklijeve vladavine bilo ispunjeno energičnošću i odlučnim akcijama na raznim poljima.

²⁴ Nodilo, *Historija srednjega vijeka*, 314, 315.

²⁵ Isto, 320.

²⁶ Isto, 318.

²⁷ Isto, 302 („viteški rad“), 334 („viteška i presajna pobjeda kod Ninive“), 339 („junak na maču viteškom“), 340 („krstaš Heraklije“), 340 („Heraklije i njegovo viteštvo“), 423 („viteški ustalac i pregalac u perzijskome ratu“), 497 („car, krstaš orao u Perziji“). Nodilo govori i o „živoj vatri narodnog viteštva“ (302), a poslije će reći da car više ne „posjeda na konja viteza“ (424).

²⁸ Isto, 322, 339, 340, 498, 500.

²⁹ Isto, 424.

³⁰ Isto, 423.

³¹ Isto, 498. Kaegi, *Heraclius*, 262 tu Heraklijevu neurozu pripisuje sindromu posttraumatskoga stresa.

naprasitosti, ojačanoj „gorčinom bolesti”, car još i „poprska krvlju”.³² Heraklije je tako prošao potpunu metamorfozu i izrastao u vrhunskoga tragičnog lika koji proživljava „zadnje čemerne dane svog življenja”.³³ U skladu s time Nodilo općenito karakterizira i Heraklijevu vladavinu kao vrlo burnu i bogatu zbivanjima. Dometnuvši da „car preživje cio red znamenitih ljudskih zgoda”, ustvrđuje da svjetska povijest „u svoj mramor ureza Heraklijevo ime”.

Nodilovu prosudbu Heraklijeve osobe preuzeo je Ferdo Šišić u *Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. On također ističe da je Heraklije bio „bistar i pronicav čestita značaja”, „valjan diplomata i vrstan vojskovođa, koji je odista poslije teških muka postigao da spase vizantijsko carstvo od rasula”.³⁴ Šišić donosi i kratku kronologiju perzijskih osvajanja, a veću pozornost pridaje odnosima Carstva s Avarima i Slavenima, što je sasvim prikladno s obzirom na osnovnu temu njegova izlaganja. Bilježi da se car poslije pobjede nad Perzijancima kod Ninive vratio u Carigrad „kao triumfator nad stoljetnim dušmaninom”.³⁵ No, zbog arapskih osvajanja koja su zahvatila bizantske pokrajine na Istoku, „propade djelo Heraklijevo, i carstvo bješe doskora ograničeno na Malu Aziju, Balkansko poluostrvo i na rastresene posjede na latinskom Zapadu”.³⁶ Šišićev konačan sud o Heraklijevoj vladavini jest suzdržan, a naglasak je stavljen na dalekosežno poništavanje prethodnih postignuća: „I tako kad je (...) umro, ostavi državu u gotovo tako isto nezvjesnom i teškom položaju, u kakovom ju je zatekao, kad je zbacio nedostojnog Foku, samo što se promijenilo ime glavnoga istočnog neprijatelja.”³⁷

Moralo je proteći više od pola stoljeća da sljedeći hrvatski historiograf podrobnije razmotri Heraklijevu vladavinu. To je i razumljivo s obzirom na to da je u socijalističkoj Jugoslaviji prvenstvo u istraživanju bizantske povijesti pripalo beogradskome Vizantološkom institutu Srpske akademije nauka, koji je 1948. godine osnovao znameniti bizantolog Georgije Ostrogorski (1902.-1976.), još od 1933. djelatna na beogradskome Filozofskom fakultetu, isprva kao honorarni, a od 1941. godine kao stalni nastavnik na Katedri za vizantologiju.³⁸ Njegova *Istorija Vizantije*, prvi put objavljena na njemačkome jeziku 1940. godine, a onda prerađena i proširena u dva srpska izdanja iz 1947. i 1959. godine, postala je i zadugo ostala jedina mjerodavna interpretacija bizantske povijesti na prostoru

³² Nodilo, *Historija srednjega vijeka*, 498-499. I Kaegi (*Heraclius*, 290) bilježi da je cara potkraj vladavine sa svih strana opsjedalo mnoštvo nevolja.

³³ Nodilo, *Historija srednjega vijeka*, 497. Kaegi (*Heraclius*, 291) također smatra da je Heraklije vrlo vjerojatno bio potišten i rastužen zbog obrata u razvoju vojnih i unutrašnjih političkih i dinastičkih događaja u posljednjim godinama života.

³⁴ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb 1925. (pretisak Zagreb, 1990.): 232.

³⁵ Šišić, *Povijest Hrvata*, 266.

³⁶ Šišić, *Povijest Hrvata*, 267.

³⁷ Isto.

³⁸ Hrvoje Gračanin, „Ukratko o životu i djelu Georgija Ostrogorskog” u Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324-1453*, 403.

sada već bivše druge jugoslavenske države. Otuda su nalazi i zaključci Georgija Ostrogorskoga presudno utjecali i na gledišta hrvatskih povjesničara koji su se doticali bizantske povijesti.

To je razvidno i u knjizi *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka* Miroslava Brandta, koja je u trenutku objavljivanja bila jedina pregledna povjesnica domaćega autora o europskome srednjovjekovlju od 4. do 12. stoljeća s naglaskom na političkom i društvenom razvoju. U njoj se, dakako, našlo i Heraklijevo doba, obrađeno u nekoliko glavnih sastavnica: perzijska osvajanja i rat protiv Perzije, avarsko-slavenski prodori na Balkanu, krnjenje i gubici bizantskih položaja u Italiji, Africi i na Pirinejskome poluotoku te unutrašnje i vjerske prilike u Carstvu.³⁹ Najistaknutije mjesto u Brandtovu prikazu Heraklijeva carevanja dobilo je uvođenje takozvanoga tematskog sustava, čemu se pripisuju i glavne zasluge u vojnome oporavku i ekonomsko-socijalnoj preobrazbi bizantske države.⁴⁰ Utjecaj Ostrogorskoga najočigledniji je upravo u pripisivanju tematskoga ustroja Herakliju premda je toj postavci odavno bio upućen izazov i danas je u bizantologiji gotovo u potpunosti napuštena.⁴¹ Za razliku od Nodila i Šišića Brandt se uopće ne bavi Heraklijevom osobom niti daje kvalifikaciju careva karaktera i općenito njegove vladavine, što je u skladu s istraživačevim diskursom. Ipak, Brandtovo izlaganje nije u cijelosti lišeno literarnih elemenata. Bilježeći priču o Heraklijevoj nakani da napusti Carigrad, koju očividno drži povijesno vjerodostojnom i smješta je u 619. godinu,⁴² piše da se tada „činilo da je Carigrad osamljen otok u moru neprijatelja”.⁴³ Istovremeno, upravo kao i Nodilo, carevo odustajanje od ovoga nauma objašnjava intervencijom patrijarha Sergija I. uz ključan dodatak materijalističke naravi da je tomu pridonijela činjenica što je carigradski prvosvećenik Herakliju „stavio na raspolaganje golema bogatstva carigradske crkve”, čega kod Nodila nema. Usto, nasuprot Nodilu i Šišiću, Brandtov metanarativ ne sadrži antiklimaks Heraklijevoj vladavini, što su ga donijela arapska osvajanja. Tijek arapske navale na bizantska područja opisan je u osnovnim crtama u poglavlju o

³⁹ Miroslav Brandt, *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980., 115-120; 2. izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 1995., 87-91.

⁴⁰ Brandt, *Srednjovjekovno doba*, 116 (izd. 1980.), 88 (izd. 1995.).

⁴¹ Brandes, „Heraclius between Restoration and Reform“, 31-32. Kritici je tu hipotezu podvrgnuo još Agostino Pertusi, „La Questione delle origine dei temi“, u *Constantino Porfirogenito, De thematibus*. Uvod, kritički tekst i komentar Agostino Pertusi, [Studi e testi 160]. Vatikan: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1952., 103-111. O ustrojavanju tema, čiji počeci, kako se čini, pripadaju vremenu Konstanta II. (641.-668.), usp. pregledno Haldon, *Byzantium in the Seventh Century*, 211-215, Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford: Stanford University Press, 1997., 315-318.

⁴² Nodilo je pak datira oko 618. godine (*Historija srednjega vijeka*, 315). Priča je svoje punopravno mjesto našla i u Ostrogorskijevom narativu, iako bez datacije (*Povijest Bizanta*, 55). Spominje ju i Ivo Goldstein: Ivo Goldstein, *Bizant na Jadranu. Bizant na Jadranu od Justinijana I. do Bazilija I.*, [Biblioteka Latina et Graeca. Radovi 13]. Zagreb: Latina et Graeca, 1992., 113 ističući da su „nagovor patrijarha i protesti stanovništva” spriječili Heraklija u provedbi nauma.

⁴³ Brandt, *Srednjovjekovno doba*, 116 (izd. 1980.), 88 (izd. 1995.).

arapskoj ekspanziji, no bez Heraklijeva spomena.⁴⁴ Jedino se na drugome mjestu kaže da su „počeci arapskih osvajanja zatekli Bizant u teškom stanju zamora”,⁴⁵ što se očito odnosi na posljedice dugogodišnjega rata protiv Perzije, što je jasnije istaknuto ranije u tekstu.⁴⁶ Brandt tek posredno Herakliju pridjeljuje odgovornost za nesposobnost Bizanta da se odupre arapskome nadiranju ustvrdivši kako je carska vlast bila nedjelotvorna zbog krize s nasljedstvom na prijestolju i povezavši to s vremenom arapskoga osvajačkog pritiska, a toj je krizi kumovala okolnost što je car prijestolje ostavio i starijemu sinu iz prvoga braka Konstantinu (III.) i mlađemu sinu iz drugoga braka Herakloni, jer je htio „ugoditi Martini”, njegovoj majci i svojoj drugoj supruzi, koja je među stanovništvom „bila omražena još za Heraklijeva života”.⁴⁷

Posljednji se među hrvatskim povjesničarima Heraklijem i njegovom vladavinom detaljnije pozabavio Ivo Goldstein u prvome cjelovitom pregledu srednjovjekovne povijesti koji je iznjedrila hrvatska historiografija naslovljenome *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, a nastalome u suautorstvu s Borislavom Grginom.⁴⁸ U ovoj knjizi Heraklije prvi put djelatnije stupa na pozornicu kao „spasitelj”, sin kartaškoga egzarha koji je na čelu flote „stigao iz Afrike da bi dokončao Fokinu strahovladu”.⁴⁹ Prilike u kojima se našlo Carstvo na samome početku Heraklijeva vladavine označavaju se kao „gotovo bezizlazna situacija” u kojoj se car „morao suočiti s opasnim prodorima Avara, Slavena i Perzijanaca”.⁵⁰ Iz takvoga je stanja car pronašao izlaz u „tri elementa koji su poraz pretvorili u pobjedu”, dakle, „korjenita društvena reforma” u kojoj su vojni zapovjednici na maloazijskome području dobili i vojnu i civilnu vlast, potom uvođenje tematskoga sustava koji je „bio ključan element u razvoju i jačanju Bizantskoga Carstva u sljedećih gotovo pola tisućljeća” te kulturološke promjene odnosno „potpuna helenizacija i sve veća teokratizacija” koje su dale „novi identitet Carstvu”, čime je „završio rimski, a počeo bizantski period u pravom smislu”.⁵¹ Iz ovih navoda sasvim je razvidno da je i Goldstein u cijelosti usvojio postavke Georgija Ostrogorskoga o presudnoj važnosti Heraklijeva carevanja za daljnju sudbinu bizantske države i društva gle-

⁴⁴ Isto, 312 (izd. 1980.), 242 (izd. 1995.).

⁴⁵ Isto, 320 (izd. 1980.), 247 (izd. 1995.).

⁴⁶ „Za tu (tj. arapsku) ekspanziju okolnosti su bile veoma povoljne. Dugotrajni bizantsko-perzijski rat bio je 628. okončan pobjedom Bizanta, ali su oba suparnika bila do krajnosti iscrpljena i slabo sposobna da se suprotstave novim ratnim iskušenjima“ (Brandt, *Srednjovjekovno doba*, 312 [izd. 1980.], 242 [izd. 1995.]).

⁴⁷ Isto, 320 (izd. 1980.), 247 (izd. 1995.).

⁴⁸ U Predgovoru se navodi da je Ivo Goldstein napisao dijelove o ranijemu razdoblju srednjovjekovlja odnosno poglavlja I.-VII., među koja pripada i obrada Heraklijeva carevanja (Ivo Goldstein i Borislav Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, [Historiae knj. 7]. Zagreb: Novi Liber, 2006., 9).

⁴⁹ Goldstein i Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, 94.

⁵⁰ Isto, 172.

⁵¹ Isto, 172-173.

dajući u caru velikoga reformatora na vojnoupravnome, društvenom i kulturnom polju. To, uostalom, i izrijeком izvire iz tvrdnje da „značaj Heraklijeve vladavine nije u njegovim vojnim i diplomatskim uspjesima, jer su plodovi velikih pobjeda na Istoku ubrzo nestali” nego u onome što je „ostalo trajno” - „nova vojna i upravna organizacija Carstva”.⁵² Odsječak o Herakliju završava sumornom notom o nadvijanju nove opasnosti nad Carstvo u liku Arapa s kojima se „ostarjeli car nije više bio sposoban nositi”, uz dometak kako su njegovi nasljednici „u tomu još manje uspijevali” pa se „činilo da krizi Carstva nema kraja”.⁵³

Ne čudi da je ovako posredovana slika o Heraklijevu dobu u hrvatskoj historiografiji našla mjesto i u školskim udžbenicima. Za ilustraciju dostaje pozabaviti se udžbenicima za drugi razred gimnazije. U udžbeniku Tatjane Medić i Vladimira Posavca⁵⁴ ističe se da je Heraklije „započeo važne reforme državne uprave i vojske” pretočene u stvaranje „tematskog uređenja”, koje je podrazumijevalo „naseljavanje vojnika” na državnu zemlju odnosno seljaka „uz uvjet da služe kao profesionalni vojnici”, a ta je „reorganizacija vojske omogućila Carstvu da već za Heraklijeve vladavine prebrodi opasnosti u kojima se nalazilo”.⁵⁵ Doduše, to nije pomoglo kada su počela arapska osvajanja jer su „Bizant i Perzija bili do krajnosti iscrpljeni dugotrajnim ratom i nesposobni suprotstaviti se protivniku”.⁵⁶ Autori ne propuštaju naglasiti ni da „s općom helenizacijom i orijentalizacijom napreduje još dublje prožimanje sveukupnoga života vjerskim elementima” pa se „zbog ovih promjena od Heraklijeva vremena Istočno Rimsko Carstvo počinje nazivati Bizantskim Carstvom ili Bizantom”, što i nije točna tvrdnja jer je sâm naziv države historiografski pojam.⁵⁷ Mnogo je neprecizniji, kadšto na rubu grubih činjeničnih i interpretativnih pogrešaka, drugi udžbenik istoga izdavača nastao u suautorstvu Damira Bulata, Šime Labora i Miroslava Šašića, od čega je dio koji se bavi Heraklijevim vremenom napisao Damir Bulat.⁵⁸ Ovdje se tvrdi da je Heraklije, “uvidjevši

⁵² Isto, 173.

⁵³ Isto, 173. Goldsteinu se potkrala i jedna kronološka pogreška koja se zasniva na starijim historiografskim tumačenjima (vidi Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324-1453*, 56-57.) jer je avarski pokušaj careva hvatanja nedaleko od Carigrada, kod tračke Herakleje, datirao 617. godinom, dok su novija istraživanja utvrdila da se incident zapravo zbilo 5. lipnja 623. (Kaegi, *Heraclius*, 118, 325; vidi i temeljitu raspravu u *Chronicon Paschale 284-628 AD*. Prijevod s bilješkama i uvodom Michael Whitby i Mary Whitby, [Translated Texts for Historians 7]. Liverpool: Liverpool University Press, 1989., 203-205). Još je Šišić, *Povijest Hrvata*, 233 datirao događaj lipnjem 623., a Nodilo, *Historija srednjega vijeka*, 316 stavio ga je u 619. godinu, jednako kao i Lujo Margetić, „Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata”, u Isti, „*Dolazak Hrvata*” - „*Ankunft der Kroaten*”, [Biblioteka znanstvenih djela 119]. Split: Književni krug, 2000., 68-69.

⁵⁴ Tatjana Medić i Vladimir Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V. - XVIII. st.)*. Udžbenik za II. razred gimnazije. 10. izdanje. Zagreb: Profil International, 2009.

⁵⁵ Medić - Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 13.

⁵⁶ Isto, 16.

⁵⁷ Isto, 13.

⁵⁸ Damir Bulat, Šime Labor i Miroslav Šašić, *Povijest 2. Udžbenik povijesti za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil International, 2009.

slabost Carstva, reformama cijele države osigurao Carstvu budućnost”.⁵⁹ Car je „seljacima dodijelio zemlju na trajno korištenje i tako ojačao gospodarstvo” jer su „oni zauzvrat postali i vojnici”, što je pak „pogodovalo razvoju poljoprivrede koja je ojačala razvoj trgovine i obrta”, a time „pridonijelo opstanku gradova i robno-novčane razmjene” pa je „napredak gospodarske aktivnosti osiguravao caru Herakliju obilne poreze od poljodjelaca, obrtnika i trgovaca” zahvaljujući čemu je car „financirao gradnju bedema oko gradova i vojsku” uvevši na granicama države „posebne teritorijalne jedinice - teme pod vlašću vojnih zapovjednika”.⁶⁰ Heraklije je tako „uspješan car” koji je „proširio Bizant na jugoistok”, a poslije njega „dolazi niz vladara koji nisu uspjeli očuvati unutrašnje jedinstvo Carstva i teritorijalne opseg”.⁶¹ Polazeći od još izrazitije simplifikacije, Heraklijevu vladavinu (vrlo slično prethodnome udžbeniku) prikazuje i udžbenik Denisa Detlinga i Zdenka Samaržije, čija naracija pati od faktografskih pogrešaka.⁶² Navodi se da su „anarhiju nastalu poslije Justinijanove smrti iskoristili i Perzijanci i Arapi te su nasrnuli na Carigrad”, što je Heraklija nagnalo da predloži „da se prijestolnica premjesti u bolje zaštićenu Kartagu, odakle je i bio rodom”,⁶³ no crkveni se velikodostojnici s tim nisu složili”.⁶⁴ Car je „upravnim reformama, uvođenjem temata (tema) u Maloj Aziji, spasio Bizantsko Carstvo” pa je „uza silne napore” porazio Perzijance i „nakratko odgodio nasrtaje Arapa”.⁶⁵ Boreći se s Avarima, privlačio je „saveznike među slavenskim plemenima” koja je „oslobodio avarskoga suvereniteta”, ali je bio prisiljen dopustiti im „da se nasele na području carstva” gdje su Slaveni „utemeljili svoje državnice - sklavinije”.⁶⁶

Bitno su informativniji i ispravniji prikazi u dvama sljedećim udžbenicima - onome Hrvoja Petrića i Gordana Ravančića odnosno Ante Birina i Tomislava Šarlije,⁶⁷ međutim, i oni su ukotvljeni u predodžbu o Heraklijevoj vladavini kao vremenu ključnih reformi, koja je preuzeta iz domaće historiografije. Neizostavno se spominje uvođenje tematskoga ustroja i temeljita ili potpuna helenizacija bizantskoga društva.⁶⁸ Zaključak je i da je reorganizacija, to jest reforma Carstva

⁵⁹ Bulat, Labor i Šašić, *Povijest 2*, 16.

⁶⁰ Isto, 16-17.

⁶¹ Isto, 17.

⁶² Denis Detling i Zdenko Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2. Udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije*. 2. izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 2009.

⁶³ Heraklije je vjerojatno vodio podrijetlo iz Armenije (Kaegi, *Heraclius*, 21 i bilj. 4.), a u vrelima nema nikakvih naznaka da je potjecao iz Kartage.

⁶⁴ Detling i Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2*, 28.

⁶⁵ Isto, 28.

⁶⁶ Isto, 28-29.

⁶⁷ Hrvoje Petrić i Gordana Ravančić, *Povijest 2. Udžbenik iz povijesti za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2003.; Ante Birin i Tomislav Šarlija, *Povijest 2. Udžbenik za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 2009.

⁶⁸ Petrić i Ravančić, *Povijest 2*, 21-22; Birin i Šarlija, *Povijest 2*, 15.

omogućila razmjerno uspješno suprotstavljanje neprijateljima - Perzijancima i Avarima, ali i da je pojava Arapa - „novog i još opasnijeg neprijatelja” - dovela Bizant u „nezavidan položaj” odnosno prouzročila gubitak stečevina na Istoku, koje su preotete od Perzijanaca.⁶⁹ Petrićev i Ravančićev udžbenik čini odmak osvrtnom na gospodarske i društvene prilike, u čemu se vidi izravan utjecaj Ostrogorskijeva narativa u vezi sa smanjivanjem državnih izdataka uvođenjem tematskoga ustroja i jačanjem slobodnoga malog zemljoposjeda.⁷⁰ No, svakako je pretjerano oslikavati Heraklijevo vrijeme kao doba koje je „pogodovalo razvoju trgovine” kada se “veći gradovi poput Konstantinopola (Carigrada) i Soluna razvijaju kao velika trgovačka i obrtnička središta.”⁷¹

Heraklije i Hrvati

Dovođenje Heraklija u vezu s doseobom Hrvata u postrimsku Dalmaciju duguje se odavno već slavnome okrunjenom spisatelju Konstantinu VII. Porfirogenetu, bizantskome caru-piscu, kako mu se nerijetko tepa u hrvatskoj historiografiji. U dobro poznatom i često korištenom djelu *O upravljanju Carstvom* (*De administrando imperio*), točnijega naziva *Za vlastitoga sina Romana* (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν), Konstantin je najprije u 29. poglavlju, u tom dijelu tek fragmentarno očuvanom, a potom mnogo detaljnije u 31. poglavlju povezao Hrvate i cara Heraklija.⁷² Štoviše, dok je u prvome slučaju najvjerojatnije tek kratko spomenuo da su se Hrvati, zajedno s drugim slavenskim narodima u Dalmaciji, pokoravali romejskoj (bizantskoj) vlasti od vremena Heraklijeve vladavine, u opširnijemu zapisu dodijelio je caru ključnu ulogu u dolasku Hrvata koji su zatražili njegovu zaštitu, po njegovoj zapovijedi porazili i istjerali Avare iz dalmatinskih krajeva, po njegovu nalogu naselili se u tim istim predjelima i, naposljetku, primili kršćanstvo nakon što je Heraklije iz Rima bio doveo svećenike i oblikovao crkvenu organizaciju. (Malo poslije reći će, pak, da je papa poslao svećenike i pokrstio Hrvate, ali u vrijeme cara Heraklija.) Nešto niže u istome poglavlju Konstantin dodatno ističe da je vladar Hrvatske od samoga početka, to jest od Heraklijeva carevanja bio podložan i podvrgnut romejskome caru, a nikada bugarskome vladaru.

⁶⁹ Petrić i Ravančić, *Povijest* 2, 22; Birin i Šarlija, *Povijest* 2, 15. Doduše, Petrić i Ravančić pad u „nezavidan položaj” ponajprije pripisuju vremenu nakon Heraklijeve smrti, što i nije sasvim precizno.

⁷⁰ Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324-1453*, 58.

⁷¹ Petrić i Ravančić, *Povijest* 2, 22. Upravo suprotno, opseg trgovine i obrtničke proizvodnje smanjuje se. Usp. Angeliki E. Laiou i Cécile Morrisson, *The Byzantine Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007., 40-42. Petrićev i Ravančićev prikaz nesumnjivo je utjecao na sliku koju posreduju Bulat, Labor i Šašić iako je ona još pretjeranija (i time još netočnija).

⁷² *DAI* 29, 54-58, 31, 8-25, 32-34, 58-60 (= *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*. Grčki tekst Gyula Moravcsik. Engleski prijevod Romilly James Heald Jenkins, [Corpus fontium historiae Byzantinae 1]. Washington: Dumbarton Oaks, 1967., 124, 146, 148).

Istovjetni objasnidbeni obrazac Konstantin je primijenio i u vezi s doseobom Srba, koji su također zatražili Heraklijevu zaštitu i dobili najprije selišta u tesaioničkoj oblasti odakle su uz carevo dopuštenje poslije nekoga vremena otišli i vratili se preko Dunava, no predomisliivši se, opet su od njega ishodili dozvolu da se nasele na carskome području, podložili su se romejskome caru i primili krštenje od svećenika koje je Heraklije doveo iz Rima. Upravo kao i u slučaju Hrvata, niže u poglavlju dodatno se naglašava da je vladar Srbije bio od samoga početka, to jest od Heraklijeva carevanja podložan i podvrgnut romejskome caru, a nikada bugarskome vladaru.⁷³ Konstantin posebno ubraja Herakliju u zasluge ponovno naseljavanje područja koja su Avari bili opustošili, to jest oblasti Hrvata, Srba, Zahumljana, Travunjana, Kanalićana, Dioklecijanaca i Neretljana.⁷⁴ Heraklije je samo još na jednome mjestu u Konstantinovu narativu dobio takvu istaknutu ulogu - u poglavlju posvećenu kavkaskim Ibercima - gdje se pripovijeda o tome kako su se oni pridružili Heraklijevoj vojni protiv Perzije i postizali uspjehe protiv Perzijanaca zahvaljujući strahu koji je car posijao. Konstantin izričito navodi i da je Heraklije uništio Perzijance i oborio njihovu državu, što je i Ibercima i Saracenima omogućilo da ih onda lako poraze i svladaju.⁷⁵ Ta epska Heraklijeva borba protiv drevnoga rimskog neprijatelja Perzije u ime kršćanske vjere i njezin pobjedonosni svršetak uzdigli su cara u herojski lik ne samo u bizantskoj nego i u zapadnoeuropskoj tradiciji, pogotovo otkako ga se moglo ravnopravno uklopiti u ozračje križarskoga fenomena.⁷⁶ Predodžba o tomu da je Heraklijevo carevanje bilo izuzetno doba, po mnogočem prijelomno, mogla je lako utjecati na kasniji bizantski pogled da je upravo ovo vrijeme dalekosežno odredilo daljnju sudbinu Carstva pa i političke odnose na europskome jugoistoku. Otuda ne čudi da je Heraklije izrastao i u presudnoga aktivnog činitelja u smještanju raznih slavenskih skupina u postrimsku Dalmaciju premda stvarne povijesne okolnosti, u mjeri u kojoj ih je moguće rekonstruirati, teško da tomu daju za pravo.

Stoga je vrlo rano u hrvatskoj historiografiji započeo postupak preoblikovanja Konstantinova narativa o uvjetima i kontekstu u kojemu se dogodila pojava

⁷³ DAI 32, 8-12, 15-20, 25-29, 146-148 (= *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, 152, 154, 160). Da je srpski knez zatražio Heraklijevu zaštitu, Konstantin ponavlja i u 33., 34. i 36. poglavlju (DAI 33, 8-10, 34, 4-5, 36, 5-7 = *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, 160, 162, 164).

⁷⁴ DAI 35, 6-9, 36, 7-9 (= *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, 164).

⁷⁵ DAI 45, 22-28 (= *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, 206). Doduše, Konstantinov sud o Herakliju nije jednoznačno povoljan jer u svome spisu o temama ističe da je nakon vladavine Heraklija „Libijca” Rimsko Carstvo bilo umanjeno na zapadu i na istoku te osakaćeno (*De thematibus* I, 20-21 = *Constantino Porfirogenito, De thematibus*. Uvod, kritički tekst i komentar Agostino Pertusi, [Studi e testi 160]. Vatikan: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1952., 60).

⁷⁶ Usp. Brandes, „Heraclius between Restoration and Reform“, 35-36. Također i Kaegi, *Heraclius*, 3-4, 318-321; Sarolta A. Takács, *The Construction of Authority in Ancient Rome and Byzantium. The Rhetoric of Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009., 127-134.

Hrvata na istočnoj jadranskoj obali.⁷⁷ Davši sebi u zadatak ispitati navod kod Konstantina Porfirogeneta o tomu da su za Heraklijeve vladavine Hrvati i Srbi pobijedili i protjerali Avare iz Dalmacije, Ivan Lučić (1604.-1679.) u svome je znamenitom djelu *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske* - uklapajući i sravnjujući dostupne podatke iz drugih vrela s okosnicom Konstantinove priče - zaključio da su Avari Dalmaciju opustošili potkraj Heraklijeva carevanja, ali je odbacio kao nemoguću, poglavito iz kronoloških razloga, tvrdnju da su Hrvati pod tim carem potukli Avare i primili kršćanstvo.⁷⁸ Franjo Rački - nakon što je u ranijoj raspravi „Biela Hrvatska i biela Srbija” isključio mogućnost da bi Hrvati i Srbi u Heraklijevo vrijeme dospjeli u Dalmaciju iz svojih sjevernih postojbina (jer bi to značilo da su morali proći kroz avarsko Podunavlje, a vlast Avara između Karpata i Save ostala je „neprijeporna” sve do kraja 8. stoljeća) te zaključio da doseoba Hrvata (i Srba) pripada drugoj polovini 6. stoljeća kada su stigli zajedno s ostalim Slavenima - u *Nutarnjem stanju Hrvatske prije XII. stoljeća* prihvatio je Konstantinovu konstataciju da su za Heraklijeva carevanja Avari osvojili Dalmaciju koju su im Hrvati preoteli i bili pokršteni papinskom brigom.⁷⁹ Tadija Smičiklas u prvome je dijelu svoje *Poviesti hrvatske* potpuno poništio svaku Heraklijevu ulogu u prvobitnome dolasku Hrvata u Dalmaciju odnosno da su se Hrvati utekli caru i po njegovoj se zapovijedi podigli protiv Avara i protjerali ih. Isto kao i isprva Rački i Smičiklas navodi da su se Hrvati doselili u područje između Drave i Save i u dijelove Dalmacije već u drugoj polovini 6. stoljeća zajedno s ostalim Slavenima i do konca Heraklijeve vladavine osvojili čitavu Dalmaciju osim gradova pa je tako „Dalmacija prestala biti pokrajinom rimskom i konačno je postala domovinom Hrvata”. Car se možda povezao s Hrvatima protiv Avara, no tek onda kada su se Hrvati već naselili u Dalmaciji.⁸⁰

⁷⁷ Za temeljit pregled različitih mišljenja u novijoj historiografiji vidi: Milenko Lončar, „Porfirogenetova seoba Hrvata pored sudom novije literature”, *Diadora* 14 (1992.): 375-448.

⁷⁸ Ioannes Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, I.7, 17-24, 9, 147-147, 11, 121-133 (= Ivan Lučić, *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*. Priredila i prevela Bruna Kuntić-Makvić. Uvodna studija i bibliografija Miroslav Kurelac. Komentar Neven Budak, Ivo Goldstein, Bruna Kuntić-Makvić, Miroslav Kurelac, [Biblioteka Latina et Graeca; knj. 7]. Zagreb: Latina et Graeca, VPA, 1986., 260, 284, 298). No, Lučić je potpuno pogrešno protumačio da je Konstantin zabilježio kako su Hrvati zbacili franačku vlast pod Heraklijevom vladavinom (Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae*, I.11, 186-188 = Lučić, *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, 300), dok se u 30. poglavlju spisa *O upravljanju carstvom* navodi tek da su se i Hrvati u Dalmaciji neko vrijeme pokoravali Francima, upravo kao što su im nekoć bili podložni u vlastitoj zemlji, ali to nije vremenski određeno (*DAI* 30, 78-80). O Lučićevoj metodi i umovanju u vezi s problemom slavenske i hrvatske doseobe usp. Bruna Kuntić-Makvić, „Kako je Ivan Lučić prikazao dolazak Slavena u djelu *De regno Dalmatiae et Croatiae*”, *Historijski zbornik* 38 (1985.): 131-166, naročito 152-153 s preglednom tablicom.

⁷⁹ Franjo Rački, „Biela Hrvatska i biela Srbija”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 52 (1880.): 182-185; Isti, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*. Priredio Mladen Ančić. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga, 2008., 113, 182. (Rasprava je izvorno objavljena 1894. godine.)

⁸⁰ Tade Smičiklas, *Poviest hrvatska*. Prvi dio. *Od najstarijih vremena do godine 1526.*, Zagreb: Naklada „Matica hrvatske”, 1882., 102, 104-105, 107.

Vjekoslav Klaić u *Povjesti Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća* usvojio je kasniji Račkijev pogled ustvrdivši da je u prvim godinama Heraklijeva carevanja, između 610. i 626. godine (godine avarsko-slavenske opsade Carigrada), sva Dalmacija potpala pod Slavene i Avare, a poslije avarskoga uzmarka od istočnorimske prijestolnice Heraklije je sklopio sporazum s Hrvatima - „najmoćnijim pukom u državi Samovoj” - ponudivši im da se u službi Carstva dosele na jug, otmu Avarima Dalmaciju, a možda i Panoniju, nastane se u njima i preuzmu ulogu štita od napada „barbarskih pukova” pa je tako „presudna borba Hrvata za Dalmaciju” bila „nedvojbeno” završila još za Heraklija.⁸¹ S osloncem na starije Račkijevo i Smičiklasovo mišljenje Rudolf Horvat u *Povjesti Hrvatske* iznio je tvrdnju da su se Hrvati nalazili u Dalmaciji i Panoniji i prije nego što je Heraklije došao na vlast, a da su se oslobodili avarskoga vrhovništva u vrijeme avarsko-perzijskoga napada na Carigrad i stvorili samostalnu državu (istovremeno kad i Srbi) sklopivši savez s Heraklijem, dok bi Konstantin Porfirogenet iz toga izveo netočnu priču da su se Hrvati naselili u Dalmaciji i Panoniji isključivo Heraklijevom dozvolom pa stoga moraju priznavati bizantsko vrhovništvo.⁸²

Natko Nodilo u *Historiji srednjega vijeka za narod hrvatski i srpski* prvi je eksplicitno u razmatranje okolnosti dolaska Hrvata u Dalmaciju uveo pojmove *foederati* i *hospites*, kojima je označio status pridošlih Hrvata (i Srba) po Heraklijevu nalogu da bi Bizantu služili kao brana nasuprot Avarima.⁸³ Prihvaćajući, u osnovi, vjerodostojnost Porfirogenetova prikaza, zaključuje da su Hrvati bili saveznici Carstva premda je bizantska kancelarija tu činjenicu pretvorila u „puni posluš”. Što se, pak, tiče pokršćavanja, već je Heraklije nakanio da se Hrvatima (i Srbima) pošalju svećenici, međutim, umro je prije nego što je to mogao ostvariti te su taj naum proveli njegovi nasljednici.⁸⁴ Nasuprot tomu, Ferdo Šišić u *Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara* pošao je od postavke da se Konstantinovo izvješće o doseobi Hrvata (i Srba) ne može „prihvatiti kao čist i bistar izvor” i doveo je u

⁸¹ Klaić, *Povjest Hrvata*, 30-31.

⁸² Horvat, *Povjest Hrvatske*, 24-25.

⁸³ Ovu je postavku poslije razradio Antun Dabinović, „Državnopravni odnos Hrvata prema istočnom carstvu”, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 270 (1941.) pošavši od teze o vjerodostojnosti Konstantina Porfirogeneta u vezi s Heraklijevom ulogom u doseobi Hrvata i Srba (54) odnosno da su se doselili temeljem careva poziva (59), a čak je i hipotetski datirao poziv Hrvatima da dođu u Dalmaciju u 632. godinu (64). Odnos između Hrvata i Bizanta on je prisposobio ugovorima između Rima i Germana (81), to jest da su „i Hrvati došli u svoju novu postojbinu, točno kako to opisuje Konstantin Porfirogenet, na osnovi formalnoga ugovora sklopljenoga u vrijeme cara Heraklija i potvrđenoga u vrijeme Heraklijevih nasljednika, među kojima možemo odvojiti cara Konstantina IV. i Justinijana” (82). Otuda se ni „oblik naseljavanja Hrvata nije razlikovao od oblika naseljavanja drugih plemenskih jedinica na rimskom tlu” (120), a njihovo područje bilo je „militarizirana državna granica protiv Avara” (121). Dabinović je zaključio da je „car Heraklije zaista pozvao Hrvate u pomoć protiv Avara, koji su već bili poraženi pred Carigradom god 626.” i zajamčio im „sjedište rimske Dalmacije, koja je onda bila u avarskim rukama”, što je bilo određeno ugovorom koji se nije „bitno razlikovao od ugovora sklopljena između carstva i Visigota” (125).

⁸⁴ Nodilo, *Historija srednjega vijeka*, 434, 436, 442, 447, 452.

pitanje vjerodostojnost prikaza da su se Hrvati (i Srbi) naselili u „svojim južnim historijskim sjedištima” po Heraklijevoj zapovijedi.⁸⁵ Međutim, doseobu Hrvata (i Srba) povezao je sa slabljenjem avarske moći nakon avarskoga neuspjeha kod Carigrada kada su Slaveni počeli ustajati protiv Avara, a u čemu im je „jamačno pomagao kako god je znao i mogao car Heraklije” hoteći spriječiti Avarima svaki daljnji pristup Balkanskome poluotoku.⁸⁶

Nada Klaić u *Povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku* sumirala je dotadašnje historiografske rezultate u vezi s Heraklijevom ulogom u doseljavanju Hrvata istaknuvši kako je „kritika uklonila Heraklija kao vladara koji je upravljao hrvatskom seobom”.⁸⁷ Kazavši da Konstantin Porfirogenet „nije iskren”, ustvrđuje da on nije htio „priznati hrvatskim osvajačima stvarnu historijsku ulogu pri zamjeni avarske vlasti” nego je, gledajući jednim okom na sebi suvremene prilike kada je Bizant ugrožavala bugarska sila, naglašavao - pri čemu „očito prešućuje sebi poznatu istinu” - da je hrvatski knez od Heraklijeva carevanja bio podanički podložan romejskome caru, a nikada bugarskome vladaru. No, bez obzira na „neobičnu i netočnu tvrdnju o bizantskom vrhovništvu nad Hrvatima (...) u nestašici drugih podataka doseljenje se ipak datira Heraklijevom vladavinom”.⁸⁸ Još izrazitija u ovoj kritici Konstantinovih navoda Nada Klaić bila je u kasnijoj, posmrtno objavljenoj, *Povijesti Hrvata u srednjem vijeku*. U njoj izrijekom kaže da nema razloga da se povjeruje Konstantinovim vijestima o hrvatskoj doseobi jer je car neistinito napisao da su Hrvati još od toga vremena priznavali vlast bizantskoga cara umetnuvši Heraklija u tu najstariju hrvatsku povijest „zato što mu je teško priznati da carstvo nije sudjelovalo u tako važnim političkim promjenama koje su se zbivale na Balkanu i na istočnoj jadranskoj obali”⁸⁹ početkom 7. stoljeća.

Načetu Konstantinovu vjerodostojnost u vezi s opisom doseobe Hrvata u Heraklijevo vrijeme i njegovom voljom do kraja je oborio Lujo Margetić u raspravi „Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata”.⁹⁰ Dovodeći Franke u vezu s hrvatskom doseobom, Margetić je zaključio da je Konstantin „svjesno ispustio priču o dolasku Hrvata, koju je također vidio u carskoj arhivi, jer mu se nije sviđalo isticanje franačke uloge pa ju je zamijenio dosadnom i izmišljenom pričom o golemu značenju Heraklija i Bizantskog Carstva za dolazak Hrvata”⁹¹. U pitanju je „bizantinofilska prerada”, kojom je u ocrtavanje okolnosti hrvat-

⁸⁵ Šišić, *Povijest Hrvata*, 241, 265.

⁸⁶ Isto, 234-235.

⁸⁷ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. 2. izdanje. Zagreb: Školska knjiga, 1975., 136.

⁸⁸ Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 137.

⁸⁹ Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb: Globus, 1989., 22-23.

⁹⁰ Rasprava je izvorno tiskana u *Zborniku Historijskog zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 8 (1977.): 5-88, a ponovno u knjizi „Dolazak Hrvata” - „Ankunft der Kroaten”, 41-111 (vidi bilj. 53).

⁹¹ Margetić, „Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata”, 54.

ske doseobe bila ubačena Heraklijeva uloga kao i uloga Bizanta, a izbačena je uloga Franaka.⁹² Margetić je poslije ublažio svoje viđenje odnosno ustručavao se tako eksplicitno navesti ga.⁹³ Dakako, nisu izostali pokušaji da se spasi Heraklijeva uloga pa je Radoslav Katičić, oživljavajući Dabinovićevu tezu, opet u razmatranje uveo sklapanje saveza (*foedus*) između „ratničkog rodovskog saveza Hrvata” i Bizanta upravo u Heraklijevo vrijeme.⁹⁴ Drugačiji je put odabrao Ivo Goldstein pripisavši Heraklijevoj ulozi simbolično značenje. Zaključio je da je „teško povjerovati” da je ona „u potpunosti izmišljena ili iskonstruirana”, no jednako je tako nezamislivo da Konstantinov prikaz odgovara onome što se doista dogodilo. Heraklijeva izravna uloga potpuno je isključena, to jest car bi mogao biti „samo personifikacija one uloge koju su imali predstavnici bizantske vlasti u gradovima na istočnoj obali Jadrana u stvaranju dugoročnijih odnosa sa slavenskim doseljenicima”. Možda je riječ „samo o ideološko-propagandnoj konstrukciji” i, shodno tomu, ulazak Hrvata u bizantsku ekumenu, na područje koje je Carstvo svojatalo, mogao je uslijediti „jedino po ‘naredbi’ cara”.⁹⁵ Neven Budak je u *Prvim stoljećima Hrvatske* pošao od teze da spomen Heraklijeve uloge u doseobi i pokrštanju Hrvata pripada dalmatinskoj/romanskoj tradiciji odnosno predaji stanovnika dalmatinskih gradova kako ju je zabilježio Konstantin Porfirogenet, što se dodatno potkrepljuje i činjenicom da najranije mletačke kronike Herakliju također pridjeljuju „istaknutu ulogu u spašavanju kršćanskog svijeta i najstarijoj povijesti Venecije”. Ovu bi „uspomenu na cara” njegovali u dalmatinskoj Crkvi, osobito stoga „što je car posredno sudjelovao i u obnovi crkvene hijerarhije nekadašnje salonitanske nadbiskupije”. Budak zaklju-

⁹² Isto, 58.

⁹³ Usp. Margetić, „Hrvatska država u doba narodnih vladara”, u Ivan Supičić (ur.), *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*. Svezak I. *Srednji vijek (VII-XII. stoljeće)*. *Rano doba hrvatske kulture*. Zagreb: AGM, 1997., 197-199. U studiji „Još o dolasku Hrvata”, *Historijski zbornik* 38 (1985.): 238 iznio je mogućnost da bi dolazak Hrvata mogao biti povezan s velikim nemirima u Avarskome Kaganatu oko 670. godine. Vidi i u Isti, „*Dolazak Hrvata*” - „*Ankunft der Kroaten*”, 133.

⁹⁴ Radoslav Katičić, „Filološka razmatranja uz izvore o začetima hrvatske države”, u Isti, *Uz početke hrvatskih početaka. Filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, [Biblioteka znanstvenih djela 70]. Split: Književni krug, 1993., 48-50. Rasprava je izvorno bila objavljena na njemačkome jeziku, „Die Anfänge des kroatischen Staates”, u Herwig Wolfram i Andreas Schwarcz (ur.), *Die Bayern und ihre Nachbarn. Teil 1. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung 25. bis 28. Oktober 1982, Stift Zwettl, Niederrösterreich*, [Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 8], Beč: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1989., 299-312. Još naglašeni je Katičić je izrazio ovaj stav u knjizi *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, [Biblioteka Theoria]. Zagreb: Matica hrvatska, 1998. ustvrdivši da je Heraklije oko 623. godine sklopio savez s Hrvatima (152) i da je avarsku vlast u Dalmaciji zamijenila hrvatska, uz priznavanje bizantskoga vrhovništva i pokoravanje carskim nalogima, što je za cara Heraklija „nedvojbeno bio velik uspjeh” (167). Potkrepu za „važnost uloge koju je car Heraklije igrao u Dalmaciji” Katičić zamjećuje i u nalazu ostave barbariziranih Heraklijevih solida iz Potkoma na Gornjoj Zrmanji jer bi ona svjedočila o prodoru Avara prema Jadranu u vrijeme njegove vladavine (174, bilj. 603).

⁹⁵ Goldstein, *Bizant na Jadranu*, 129; Isti, *Hrvatski rani srednji vijek*, [Historiae 1]. Zagreb: Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995., 96; Isti, *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*, [Udžbenici i priručnici 2]. Zagreb: FF press, 2003., 23.

čuje da je ta tradicija jednakovrijedna onoj u kojoj Heraklije uopće nema ulogu u hrvatskoj doseobi pa se jedna ne može pretpostavljati drugoj iako je Heraklijevo sudioništvo „malo prenačlašeno”.⁹⁶

Danas u historiografiji prevladava konsenzus - izričit ili implicitan - kako dolazak Hrvata i njihovu naseobu u Dalmaciji valja smjestiti u 7. stoljeće, a prvi migacijski tijekovi pripadali bi upravo vremenu cara Heraklija.⁹⁷ Ovo gledište najbjelodanije je u školskim udžbenicima premda svi autori nisu jednako izričiti. Tako se u udžbeniku Ante Birina i Tomislava Šarlije ravnopravno donose dvije inačice priče o doseljenu Hrvata: i ona koja presudnu ulogu pripisuje Herakliju kao i ona koja govori samo o hrvatskoj seobi pod vodstvom petorice braće i dvije sestre, s time da su istaknuli kako prva predstavlja bizantsku, a potonja narodnu (to jest hrvatsku) tradiciju.⁹⁸ Damir Bulat, Šime Labor i Miroslav Šašić bilježe da su Hrvati prispjeli na Heraklijev poziv, zaratili s Avarima i porazili ih, a da im je car onda dopustio da se nasele na području između Drave i Jadranskoga mora.⁹⁹ Denis Detling i Zdenko Samaržija su, pak, uklopili obje inačice priče o hrvatskoj doseobi u jedinstveni narativ po kojemu su Hrvati naselili Dalmaciju i porazili Avare, a car Heraklije dopustio im je da se smjeste između Drave i Jadranskoga mora, što su i učinili pod vodstvom petero braće i dvije sestre.¹⁰⁰ Slično su i Gordan Ra-

⁹⁶ Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naknada, 1994., 64-65, 81. Vidi i Isti, „Tumačenja podrijetla i najstarije povijesti Hrvata u djelima srednjovjekovnih pisaca”, u Neven Budak (ur.), *Etnogeneza Hrvata / Ethnogeny of the Croats*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995., 74-75. Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, 64-65, bilj. 47, nasuprot Goldsteinovu viđenju o simboličnoj Heraklijevoj ulozi, smatra da je Bizant imao aktivnu ulogu u doseljavanju Slavena u Dalmaciji i da je u Heraklijevo ime sklopljen federatski ugovor između Carstva i barbara proizašao iz obostranih interesa. U vezi s Heraklijevom ulogom u najranijoj povijesti Venecije vidi i Margetić, „O nekim pitanjima najstarije hrvatske povijesti”, *Rad HAZU* 489 (2004.): 31-34, koji pobija Budakovo mišljenje da bi Mlečani s carem povezivali postanak svoga grada-države.

⁹⁷ Donekle je u tomu izuzetak Goldstein koji, na tragu stajališta starije hrvatske historiografije, naginje doseobu smjestiti i ranije pa kaže da su Hrvati najkasnije početkom 7. stoljeća stigli u Dalmaciju i Panoniju (Goldstein, „Između Bizanta, Jadrana i srednje Europe”, u Supićić (ur.), *Hrvatska i Europa*, 169) odnosno da se hrvatska seoba odvijala potkraj 6. i u početku 7. stoljeća (Isti, *Hrvatska povijest*, [Historiae 4]. Zagreb: Novi Liber, 2003., 36). Tomislav Raukar u *Hrvatskom srednjovjekovlju - prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997. (2. izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 2007.) ne određuje se u vezi s vremenom hrvatske doseobe niti s navodnim Heraklijevim udjelom u njoj nego ističe (31, bilj. 19) da Katičić rehabilitira carevu ulogu. S druge strane, izražava mogućnost da je pokrštavanje krenulo u 7. i 8. stoljeću iz Rima (293), što bi podrazumijevalo hrvatsko doseljavanje u tome vremenu. I u *Hrvatskoj povijesti srednjeg vijeka* Nevena Budaka i Tomislava Raukara (Zagreb: Školska knjiga, 2006.) implicira se hrvatska doseoba u 7. stoljeću (59-61), s time da se prethodno u tekstu naglašava kako se o Hrvatima može govoriti tek od početka 9. stoljeća (49). Napokon, Željko Rapanić, „Od grčkih kolonista do franačkih misionara. Povijesno kulturna slika hrvatskoga prostora”, u Ante Milošević (ur.), *Hrvati i Karolinzi. Rasprave i vrela*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000., 53-58 izričito smješta doseobu Hrvata u konac 8. i početak 9. stoljeća, a Heraklija tek usputno spominje odbacujući Porfirogenetovu priču da je car sklopio savez s Hrvatima.

⁹⁸ Birin i Šarlija, *Povijest 2*, 44.

⁹⁹ Bulat, Labor i Šašić, *Povijest 2*, 62.

¹⁰⁰ Detling i Samaržija, *Koraci kroz vrijeme 2*, 64.

vančić i Hrvoje Petrić isprepleli ove dvije inačice priče i naveli da su Hrvati došli na Heraklijev poziv pod petoricom braće i dvjema sestrama u Dalmaciju, ali uz dometak da je doseljenje trajalo više godina tijekom 7. stoljeća, a da je naseobeni prostor sezao od Drave do Jadranskoga mora.¹⁰¹ Jedino Tatjana Medić i Vladimir Posavec nisu izričito spomenuli cara Heraklija u vezu s hrvatskom doseobom, međutim, kronološki su je smjestili u vrijeme njegove vladavine, otprilike nakon avarsko-slavenskoga poraza kod Carigrada 626. godine.¹⁰² Ipak, u tri se udžbenika - usputno - navodi i mišljenje da su se Hrvati doselili tek potkraj 8. ili početkom 9. stoljeća odnosno na poziv ili voljom franačkoga vladara Karla Velikog.¹⁰³

Zaključna razmatranja

Moglo bi se ustvrditi da pomalo začuđuje što bizantski car Heraklije I. i njegova vladavina nisu dobili veću pozornost u suvremenoj hrvatskoj historiografiji iako on zauzima vrlo važno mjesto u metanarativu o hrvatskoj doseobi. Do danas je najpodrobniji i najopsežniji prikaz ostao onaj koji je prije više od stotinu godina donio Natko Nodilo, osobit i u razmjerima europskoga povjesništva po otvorenoj heroizaciji Heraklijeve osobe, čime je zapravo anticipirao kasniju povoljnu ocjenu cara koju je donio Ernst Stein. Daljnjim je razvojem na prosudbu hrvatskih historioografa o Heraklijevoj povijesnoj ulozi presudno utjecala slika koju je posredovao znameniti bizantolog Georgije Ostrogorski pretvorivši cara u iznimnoga reformatora koji je izvršio sveobuhvatan društveni, politički i kulturni preustroj Bizanta. Ukorijenjenost takvoga gledišta u hrvatskome povjesništvu zorno se ogleda i u recentnome prikazu srednjovjekovne povijesti eurosredozemnoga prostora iz pera Ive Goldsteina. Tu se Heraklije i dalje prikazuje kao vladar koji je proveo opsežne reforme na svim područjima bizantske države i društva, osobito u vezi s uvođenjem takozvanoga tematskog sustava iako su nedavna istraživanja pokazala da tomu nije tako. Doduše, može se istaknuti da novi rezultati nisu još postali „opće znanje” ni u mnogim važnim priručnicima i povijesnim pregledima na svjetskoj razini.¹⁰⁴ Stoga ni ne čudi da hrvatski povijesni udžbenici također prenose umnogome zastarjele poglede.

Hrvatsku historiografiju mnogo je više privuklo pitanje Heraklijeve uloge u doseobi Hrvata. O njoj svjedoči isključivo spis bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta *O upravljanju Carstvom*, u kojemu je Heraklije uzdignut u ključnoga čimbenika dolaska Hrvata, njihove naseobe u Dalmaciji i prihvaćanja kršćanstva. Starije hrvatsko povjesništvo čas je prihvaćalo, čas odbacivalo Konstantinov pri-

¹⁰¹ Petrić i Ravančić, *Povijest* 2, 47.

¹⁰² Medić - Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 37.

¹⁰³ Bulat, Labor i Šašić, *Povijest* 2, 62; Detling i Samaržija, *Koraci kroz vrijeme* 2,64; Medić - Posavec, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 37.

¹⁰⁴ Usp. Brandes, „Heraclius between Restoration and Reform“, 39-40.

kaz, ovisno o polazišnim osnovama i diskursu istraživača. Jednima se činilo da je takav slijed događaja nemoguć iz kronoloških razloga (Ivan Lučić), dok su drugi bili stajališta kako je avarska moć u srednjemu Podunavlju sprečavala seobene pokrete u Heraklijevo doba, a ondašnja bizantska slabost na Balkanu činila nevjerovatnim vijesti o djelatnome carevom dioništvu u migracijskome impulsu pa su se Hrvati nužno morali doseliti još prije toga vremena i to vlastitom inicijativom, a onda se car povezoao s njima protiv Avara nakon što su se sami oslobodili njihova vrhovništva (Franjo Rački, Tadija Smičiklas i Rudolf Horvat). Bilo je i onih koji su smatrali da hrvatska doseoba doista pripada Heraklijevu carevanju i da je poticaj za nju došao od cara koji je s Hrvatima sklopio sporazum i ponudio im selišta u Dalmaciji kako bi mu bili uzdanica protiv avarske sile (Vjekoslav Klaić i Natko Nodilo). Upravo se postavka o savezu federatskoga tipa između Heraklija i Hrvata pokazala plodonosnom (Antun Dabinović i Radoslav Katičić). Neki su zastupali gledište da se hrvatska doseoba zbila za Heraklija, ali da on nije u njoj imao aktivnijega udjela odnosno da nikako nije uslijedila po njegovu nalogu (Franjo Rački i Ferdo Šišić).

Ovaj zaključak - da Heraklije nije ravnao hrvatskom seobom odnosno da je Konstantin izmislio njegovu ulogu u njoj, ali da se ona u nedostatku drugih podataka datira njegovim vremenom - zadugo je ostao valjan u hrvatskoj historiografiji (Nada Klaić). Međutim, uskoro se iznjedrilo gledište koje je iz seobene jednadžbe posvema isključilo ne samo Heraklija nego i njegovo doba označivši Konstantinovo izvješće konstruktom s naglašenih bizantskih pozicija (Lujko Margetić). Ovi oprečni pogledi našli su odraza i u školskim udžbenicima iako se Heraklije ne izostavlja iz okolnosti hrvatske doseobe bez obzira na to što se njegova uloga minimizira. Na koncu je izneseno viđenje da je možda doista u pitanju ideološko-propagandna konstrukcija odnosno da je careva uloga u spomenutim događajima simboličnoga karaktera (Ivo Goldstein). Istovremeno se pomišlja i da je spomen Heraklijeve uloge odraz stvarnih okolnosti premda je ona možda prenaplašena (Neven Budak). Danas je u historiografiji uvriježeno sagledavati Konstantinov spis prvenstveno u okvirima višestrukih i višeslojnih ideološko-propagandnih koncepcija i diskursa na kojima se zasniva i koje posreduje, što je u potpunosti opravdano i svrsishodno.¹⁰⁵ U skladu s tim pogledima Konstantin

¹⁰⁵ Usp. Mladen Ančić, „The Waning of the Empire. The Disintegration of Byzantine Rule on the Eastern Adriatic in the 9th Century”, *Hortus Artium Medievalium* 4 (1998.): 16-17 (hrvatska inačica članka „Imperij na zalasku. Nestanak bizantske vlasti na istočnoj obali Jadrana u 9. stoljeću”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 41 (1999.): 1-20); Danijel Dzino, „Becoming Slav, ‘Becoming Croat’: New Approaches in the Research of Identities in Post-Roman Illyricum”, *Hortus Artium Medievalium* 14 (2008.), 197-198; Isti, „Novi pristupi izučavanju ranog hrvatskog identiteta”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 41 (2009.): 37-38; Isti, „Pričam ti priču: ideološko-narativni diskursi o dolasku Hrvata u *De administrando imperio*”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 42 (2010.): 154-156, 160-161; Boris A. Todorov, „Byzantine Myths of Origins and Their Functions”, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2(4) (2008.): 65-66, 70-71; Florin Curta, „Emperor Heraclius and the Conversion of the Croats and the Serbs”, u Tsvetelin Stepanov i Georgi Kazakov (ur.), *In Medieval Christianitas. Different Regions, “Faces,”*

bi se s točno određenom nakanom poslužio Heraklijem želeći ideološki utemeljiti bizantsko vrhovništvo nad prostorima koji su odavno izmakli neposrednoj bizantskoj vlasti, propagandistički komunicirati bizantsku nadmoć i prvenstvo te instrumentalizirati prošlost radi boljega diplomatskog pozicioniranja Carstva u međunarodnim odnosima. Otuda bi car-pisac bio ponajprije spretan propagandist i vješt ideologizator. No, ne smije se smetnuti s uma ni mogućnost da je zapravo on sâm bio zadojen takvim ideološko-propagandnim postavkama i da je i prošlost i suvremenost promatrao s takvih stajališta jer je duboko u njih vjerovao, a ne stoga što je njima samo smjerao manipulirati u diplomatsko-političke svrhe. Napokon, da je Konstantinov spis imao poglavito ideološko-propagandnu namjenu, moglo bi se očekivati da bude šire poznat u Bizantu, međutim, ne spominje ga nijedan pisac, a iz bizantskoga razdoblja potječe tek jedan rukopis koji datira iz 11. stoljeća.¹⁰⁶ Ako je bio povjerljiv dvorski dokument, jedva da bi imalo smisla obmanjivati samoga sebe ili carske službenike dodatno uvjeravati u ideološku nadmoć Carstva kada su po definiciji oni bili njezini eksponenti. Ovako postavljen problem više bi govorio u prilog pretpostavci da se Konstantin oslonio na stvarne informacije - suočen, nesumnjivo, s njihovom krajnjom oskudnošću - ali da ih je sukladno svome uvjerenju i mentalnome sklopu interpretirao i racionalizirao. Drugim riječima, mogao je naići na podatak da je Heraklije stupao u dodir s raznim (slavenskim) skupinama i nastojao ostvariti sporazum s njima kako bi umanjio avarsku opasnost - uostalom, ovo su bili već prokušani postupci kasnorimske carske diplomacije - a da je onda tu spoznaju primijenio na sebi suvremene prilike uvevši u razmatranje konkretne narode. Otuda bi se dalo zaključiti da se između Konstantinovih Hrvata iz 10. stoljeća i Konstantinovih Hrvata iz 7. stoljeća nipošto ne smije postaviti znak jednakosti. S druge strane, ako to baca sumnju na postojanje Hrvata u 7. stoljeću uopće kao organizirane identitetske skupine, ujedno ga niti ne isključuje nego stavlja u drugačiju perspektivu. Heraklijeva, pak, uloga u ovim zbivanjima (koju također ne treba naprečac zabaciti) sigurno nije mogla biti tako aktivna niti dolaziti s tako izrazite pozicije moći kao što hoće Konstantin i stoga što je glavno carevo polje djelovanja ležalo na Istoku gdje su i bile usmjerene sve snage Carstva.

Approaches, [Mediaevalia Christiana 3]. Sofija: „Voenno Izdatelstvo” Publishing House, 2010., 127-129, 134-135.

¹⁰⁶ Još su Jenkins, „General Introduction” i Moravcsik, „Critical Introduction”, u *Constantine Porphyrogenitus, De administrando imperio*, 13-14, 32 ustvrdili da se radilo o tajnome i povjerljivome dokumentu koji nije bio namijenjen javnosti niti za širu uporabu. Usp. i Katičić, „‘Bog Hrvata’ u Konstantina Porfirogeneta” i „Počeci hrvatske povijesti kao filološki problem”, u *Isti, Uz početke hrvatskih početaka*, 14, bilj. 10, 250.

Byzantine Emperor Heraclius I in Croatian historiography

Zorana Antunović
Ispod Sv. Lovre 2d
21000 Split
Croatia
E-mail: zoranaantunovic@yahoo.com

Hrvoje Gračanin
Department of History
Faculty of Humanities and Social Sciences
University of Zagreb
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
E-mail: hrvoje.gracanin@gmail.com

Summary

Croatian historiography has assigned the Byzantine emperor Heraclius I a prominent place in the reconstruction of the earliest Croatian history. The metanarrative of the Croatian arrival to and settlement in Dalmatia under the rule of Heraclius has become a recognized fact, rarely relativized or disputed. Our intention is not to scrutinize relevant arguments, or to examine (scarce) sources that have been used to understand the circumstances, determine trends and establish the chronological sequence of the arrival of new ethno-political entities to the East Adriatic and its immediate hinterland following the breakdown of the Roman rule. Rather, we focus our attention on the ways in which Croatian historians treated Heraclius' alleged role in these events, and historiographical trends that may be detected. We investigate the attention that Heraclius and his rule attracted in Croatian historiography; the assessments of his personality and his activities; and the correspondence of those with the international work on Heraclius. We have taken into account select essays, mostly monographs but also those of analytical character, produced in Croatian historiography in more than a century. It must be kept in mind that the scholarship was produced in different times and at different levels of the development of historiography.

Keywords: Heraclius, Byzantine Empire, settlement of Croats, seventh century, Croatian historiography, metanarrative

UDK 93/99

CODEN PPRIEB

ISSN 0351-9767

POVIJESNI PRILOZI

HISTORICAL CONTRIBUTIONS **43**

H R V A T S K I
i n s t i t u t z a
P O V I J E S T

Povij. pril., god. 31, 1.- 304., Zagreb, 2012.

POVIJESNI PRILOZI
HISTORICAL CONTRIBUTIONS
HISTORISCHE BEITRÄGE

IZDAVAČ • PUBLISHER • HERAUSGEBER

Hrvatski institut za povijest
Croatian Institute of History
Kroatisches Institut für Geschichte

UREDNIŠTVO • EDITORIAL BOARD • REDAKTION

dr. sc. Irena BENYOVSKY LATIN (Zagreb)
dr. sc. Ante BIRIN (Zagreb)
dr. sc. Alexander BUCZYNSKI (Zagreb)
dr. sc. Fani CELIO CEGA (Trogir)
dr. sc. Lovorka ČORALIĆ (Zagreb)
dr. sc. Damir KARBIĆ (Zagreb)
dr. sc. Zrinka NIKOLIĆ JAKUS (Zagreb)
dr. sc. Zrinka PEŠORDA VARDIĆ (Zagreb)
dr. sc. Gordan RAVANČIĆ (Zagreb)
dr. sc. Vlasta ŠVOGER (Zagreb)

ČLANOVI UREDNIČKOG VIJEĆA • ADVISORY BOARD • REDAKTIONELLER BEIRAT

dr. sc. Donal COOPER (London)
dr. sc. Milan KRUHEK (Zagreb)
dr. sc. Dušan MLACOVIC (Ljubljana)
akademik Tomislav RAUKAR (Zagreb)
dr. sc. Katalin SZENDE (Budimpešta)
dr. sc. Mirko VALENTIĆ (Zagreb)
akademik Nenad VEKARIĆ (Dubrovnik)

GLAVNA I ODGOVORNA UREDNICA • EDITOR-IN-CHIEF • CHEFREDAKTEURIN

dr. sc. Irena BENYOVSKY LATIN (irenabenyovsky@yahoo.com)

TAJNICA • SECRETARY • SEKRETÄRIN

dr. sc. Zrinka PEŠORDA VARDIĆ (zrinka.pesorda@zg.t-com.hr)

Povijesni prilozi izlaze dva puta godišnje.

Cijena ovom primjerku je 70.00 kn. Godišnja pretplata 130,00 kn. Pretplate i narudžbe upućuju se izdavaču na žiro račun 2390001-1100012127, otvoren kod: HPB, Jurišićeva 4, 10000 Zagreb.

Rukopisi i korespondencija upućuju se na adresu:

Hrvatski institut za povijest - POVIJESNI PRILOZI, Opatička 10, 10000 Zagreb.
Telefon: (01) 4851-721, fax: 4851-725; e-mail: irenabenyovsky@yahoo.com

Rukopisi se ne vraćaju. Uredništvo ne odgovara za navode i gledišta iznesena u pojedinim priložima.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

Naklada časopisa: 400 primjeraka.

Povijesni prilozi su referirani u ovim publikacijama • The journal is indexed in the following publications/databases:
THE BOWKER INTERNATIONAL SERVICE (NY USA); HRVATSKA ZNANSTVENA BIBLIOGRAFIJA, Niz C; INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHIES IBZ (OSNABRÜCK, D); CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN ONLINE LIBRARY (CEEOL), ERIH, HISTORICAL ABSTRACTS WITH FULL TEXT via EBSCOhost.

The Historical contributions are published twice a year. Die Historischen Beiträge werden jährlich zweimal veröffentlicht.

All correspondence should be addressed to the editorial board. Jeden Briewechsel zur Redaktion senden: Hrvatski institut za povijest - POVIJESNI PRILOZI, Opatička 10, 10000 Zagreb, Croatia.

Tel: 385-1-4851-721, fax: 385-1-4851-725, e-mail: irenabenyovsky@yahoo.com.

One issue price - Stückpreis: 14US\$, 10 €.

Annual subscription: 28US\$, (Airmail postage included) or the corresponding amount in other currencies.

Jahresabonnement: 20 € (einschließlich Luftpost) oder gleichwärtig in anderen Münzeinheiten.

Foreign currency account - Devisenkonto Nr.: 2500-3207153, HPB, Jurišićeva 4, 10000 Zagreb, Croatia, SWIFT: HPBZHR2X.